

JOANNA STUDZIŃSKA

Podstawy wyłączenia sędziego posiadającego kredyt frankowy

The Grounds for Exclusion of Judge with a Swiss Franc Loan

The exclusion of a judge plays an important role in ensuring the judge's impartiality, thus guaranteeing a fair trial and a just decision. The legislator has ensured the implementation of this guarantee in civil proceedings by the institution of the disqualification of the judge by law and at the request of a party or the judge himself. The judge's impartiality may be particularly questionable in cases involving Swiss franc loan agreements due to their prevalence and the banks' concerns about the judge's impartiality. Judges are parties to many contractual relationships and participate in public, social and economic life on the same terms as other citizens. For these reasons, this paper analyzes whether such a judge should be subject to disqualification by law or only upon application.

JOANNA STUDZIŃSKA, doktor habilitowany nauk prawnych,
profesor Akademii Leona Koźmińskiego
ORCID – 0000-0003-2524-6747, e-mail: asian5@vp.pl

SŁOWA KLUCZOWE: wyłączenie sędziego, wyłączenie na wniosek, podstawy wyłączenia sędziego, kredyt frankowy, bezstronność sędziego

KEYWORDS: exclusion of a judge, exclusion of a judge at the request of a party, grounds for exclusion of a judge, swiss franc loan, impartiality of a judge

1 | Wstęp

Instytucja wyłączenia sędziego pełni istotną funkcję z punktu widzenia zapewnienia rzetelnego procesu i wydania rozstrzygnięcia przez niezawisły i niezależny sąd. Ustawodawca poprzez tą regulację zapewnia realizację konstytucyjnie gwarantowanych praw jednostki i przyznaje stronie postępowania sprawne narzędzia umożliwiające jej rzeczywisty wpływ na bezstronny wymiar sprawiedliwości na każdym etapie rozpoznawania sprawy^[1]. Poza katalogiem zamkniętym przyczyn wyłączenia sędziego uregulowanym w art. 48 k.p.c., art. 49 k.p.c. umożliwia wyłączenie go także w sytuacji powzięcia wątpliwości co do jego bezstronności. Instytucja ta jest tak istotna, że w związku z możliwością powstania wątpliwości w sytuacji udzielania pouczeń przez sędziego, przede wszystkim na podstawie art. 156¹ k.p.c. nowelizacją kodeksu postępowania cywilnego z 9 marca 2023 r.^[2] w art. 49 § 2 k.p.c. podkreślono, że za okoliczność, wywołującą wątpliwość co do bezstronności sędziego nie uważa się wyrażenia przez sędziego poglądu co do prawa i faktów przy wyjaśnianiu stronom czynności sądu, nakłanianiu do ugody lub udzielaniu pouczeń. Szczególnie wątpliwość może budzić bezstronność sędziego w sprawach dotyczących umów kredytów frankowych ze względu na ich powszechność i obawy banków odnośnie do bezstronności sędziego. Sędziowie są stronami wielu stosunków zobowiązaniowych, uczestniczą w życiu publicznym, społecznym i gospodarczym na takich samych zasadach, jak inni obywatele; korzystają z dostępnych na rynku towarów i usług, w tym produktów bankowych, zawierając umowy kredytowe o różnym charakterze podobnie, jak inni konsumenci^[3]. Stąd analizie zostanie poddana kwestia, czy posiadanie przez sędziego kredytu we frankach może stanowić podstawę jego wyłączenia z mocy ustawy, czy może być podstawą wyłączenia na wniosek.

¹ Szerzej Joanna Derlatka, „Przedmowa i założenia metodologiczne”, [w:] *Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), Lex/el.

² Ustawa z dnia 9 marca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 614).

³ Wyrok SN z 10 kwietnia 2019 r., IV CSK 279/18, Legalis.

2 | Wyłączenie sędziego *iudex inhabilis* na podstawie art. 48 §1 pkt 1 k.p.c.

Artykuł 48 k.p.c. zawiera zamknięty katalog przypadków, w których sędzia jest wyłączony od orzekania z mocy ustawy (*iudex inhabilis*). Zwraca się uwagę na bezwzględny, nieprzewidujący odstępstw, definitywny i doniosły procesowo charakter wyłączenia sędziego^[4]. Przyczyn wyłączenia określonych we wskazanym przepisie nie należy interpretować rozszerzająco, są one bowiem wskazane przez ustawodawcę w sposób wyczerpujący i dzielą się na przyczyny wynikające ze związków sędziego z podmiotem (art. 48 § 1 pkt 1–3 k.p.c.) lub przedmiotem (art. 48 § 1 pkt 4–8 k.p.c.) orzekania^[5]. Bezstronność sędziego jest podstawową gwarancją orzekania bez jakichkolwiek uprzedzeń i odruchów subiektywizmu; jest nierozłącznie wiązana z ustrojowym wzorcem sędziego niezawisłego i niezależnego – omylnego, ale uczciwego, obiektywnego i neutralnego – zawsze zatem pozostaje w centrum gwarancji ustrojowych sądownictwa, najczęściej już na szczeblu konstytucyjnym (art. 2, 45 i 153 ust. 1 Konstytucji RP) oraz w ramach innych unormowań ustrojowych (np. art. 66 § 1, art. 82 § 2 oraz art. 86 § 2 i 5 p.u.s.p.) i procesowych (art. 48 i n.)^[6].

Instytucja wyłączenia sędziego z ustawy albo na wniosek strony, albo żądanie sędziego z perspektywy ustrojowej zmierza do zapewnienia rozpoznania sprawy przez sąd nie budzący wątpliwości strony co do bezstronności^[7]. Zwracając uwagę na aspekty procesowe, wyłączenie sędziego ma

⁴ Jacek Gudowski, „*Iudex impurus*. Wyłączenie z mocy samej ustawy sędziego objętego zarzutem wadliwego powołania lub przejścia na wyższe stanowisko sędziowskie” *Przegląd Sądowy*, nr 5 (2022): 9.

⁵ Sławomira Kotas-Turoboyska, „Zasada bezstronności sędziego w procesie cywilnym”, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, red. Marcin Białecki, Sławomira Kotas-Turoboyska, Filip Manikowski, Elżbieta Szczepanowska (Warszawa: Wolters Kluwer, 2021), LEX/el.

⁶ Jacek Gudowski, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, wyd. 6, red. Tadeusz Ereciński (Warszawa: Wolters Kluwer, 2023), LEX/el.

⁷ Szerzej m.in. Joanna Derlatka, „Zaskarżalność postanowień w przedmiocie wyłączenia sędziego w procesie cywilnym (cz. 2)” *Palestra*, nr 1–2 (2012); Joanna Derlatka, *Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016); Krzysztof Amielańczyk, Jarosław Zawrot, „*Nemo iudex in causa sua*. Wyłączenie sędziego w polskim postępowaniu cywilnym” *Gdańskie Studia Prawnicze*, t. xxvi (2011); Sławomir Dalka, „Możliwość wyłączenia sędziego w sprawie cywilnej jako gwarancja obiektywizmu i bezstronności sądu powszechnego”,

przeciwdziałać rozpoznaniu sprawy w warunkach nieważności postępowania (art. 379 pkt 4 k.p.c.) ze względu na ukształtowanie składu sądu sprzecznie z przepisami ustawy lub zapobiec wznowieniu postępowania (art. 401 pkt 1 k.p.c.) z tej przyczyny. Wskazuje się, że instytucja wyłączenia sędziego, trwale związana z zasadą bezstronności i stanowiąca jeden z istotnych elementów niezawisłości^[8], spełnia w postępowaniu sądowym istotne funkcje; z jednej strony zapewnia obiektywizm orzekania oraz buduje społeczne zaufanie do wymiaru sprawiedliwości, z drugiej natomiast zwalnia sędziego od rozwiązywania trudnych konfliktów sumienia^[9]. Za podstawowy czynnik pozwalający zachować bezstronność należy uznać odpowiedni dystans wobec rozpoznawanej sprawy. Podnosi się nawet, że „wymóg bezstronności jest immanentnie zawarty w samym pojęciu sędziego czy arbitra”^[10]. Gwarantowane w art. 45 Konstytucji prawo strony do bezstronnego sądu jest jedną z elementarnych zasad demokratycznego państwa prawnego; tę zasadę wyraża art. 6 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności^[11] oraz art. 47 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej^[12]; akcentuje jej znaczenie także Europejska Karta o Statucie Sędziów z 1998 r.^[13] Sędzią bezstronnym jest sędzia zdolny do obiektywnego rozpoznania sprawy w celu wydania

---

[w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. Andrzej Marciniak (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998); Tadeusz Zembrzuski, „Przeciwdziałanie nadużyciom w korzystaniu z instytucji wyłączenia sędziego w postępowaniu cywilnym” *Przegląd Sądowy*, nr 2 (2006); Joanna Derlatka, „Zaskarżalność postanowień w przedmiocie wyłączenia sędziego w procesie cywilnym (cz. 1)” *Palestra*, nr 1–2 (2011); Jacek Gęsiak, „Wyłączenie sędziego – wybrane zagadnienia”, [w:] *Podmioty w postępowaniu cywilnym*, red. Krystian Markiewicz, Andrzej Torbus (Warszawa: C.H. Beck, 2018), 39; Stanisław Goldberger, „Wyłączenie sędziego na wniosek strony według k.p.c.” *Nowa Palestra*, nr 1–2 (1939).

⁸ Szerzej orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego – wyrok TK 13.12.2005 r., SK 53/04, OTK-A 2005/11, poz. 134; wyrok TK z 2.06.2010 r., SK 38/09, OTK-A 2010/5, poz. 46; postanowienie TK z 25.11.2008 r., K 5/08, OTK-A 2008/9, poz. 169 i postanowienie NSA z 16.01.2009 r., I OZ 956/08, LEX nr 551910.

⁹ Postanowienie SN z 25.11.2021 r., I CSKP 524/21, LEX nr 3262183.

¹⁰ Zbigniew Tobor, Tomasz Pietrzykowski, „Bezstronność jako pojęcie prawne”, [w:] *Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego*, red. Iwona Bogucka, Zbigniew Tobor (Kraków: Zakamycze, 2003), 60.

¹¹ Dz.U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284.

¹² Dz.Urz. UE. C 303 z 14.12.2007, s. 1

¹³ Szerzej Grzegorz Borkowski, „Wyłączenie sędziego a bezstronność sądu w świetle standardów międzynarodowych”, [w:] *Podmioty w postępowaniu cywilnym*, red. Krystian Markiewicz, Andrzej Torbus (Warszawa C.H. Beck, 2018), 67 i n.

sprawiedliwego wyroku, bez kierowania się jakimikolwiek uprzedzeniami lub względami pozamerytorycznymi, wolny od nacisków zewnętrznych i wewnętrznych emocji, konfliktów sumienia lub przekonań^[14]. Prawo do bezstronnego sądu i rzetelnego procesu (*fair trial*) gwarantowane jest w polskiej ustawie procesowej, między innymi, przez wyłączenie sędziego od rozpoznania sprawy z mocy ustawy (*iudex inhabilis* – art. 48 k.p.c.) oraz przez wyłączenie sędziego na podstawie postanowienia sądu w wyniku rozpoznania wniosku strony lub samego sędziego o jego wyłączenie (*iudex suspectus* – art. 49 k.p.c.).

Jak wskazuje się w literaturze, największe zagrożenie dla bezstronności sędziego tworzyłoby występowanie przez niego w procesie w podwójnej roli: sędziego i strony, gdyż bardzo trudno jest zachować obiektywizm i neutralność w ocenie problemów, jeśli wiemy, że pewne ich rozstrzygnięcie byłoby dla nas korzystne. Świadomość tej ludzkiej ułomności legła u podstaw sformułowania paremii *nemo (est) iudex in causa sua* (nikt nie jest sędzią w swojej sprawie) oraz jej pokrewnych, w tym *nemo iudex idoneus in propria causa* (nikt nie jest odpowiednim sędzią we własnej sprawie) oraz *nemo debet esse iudex in propria causa* (nikt nie powinien być sędzią we własnej sprawie), wyrażanych też w krótszych postaciach *ne quis iudex in propria causa* czy *nemo (est) iudex in propria causa*^[15]. Przyjmuje się, że wątpliwość uzasadniona to wątpliwość uprawdopodobniona, a przy tym poważna, skoro wywołująca ją okoliczność może zagrażać bezstronności sędziego. Pojęcie bezstronności należy rozumieć jako obiektywną bezstronność sędziego, w tym zarówno subiektywne poczucie sędziego co do własnej bezstronności, jak i jego bezstronność w odbiorze zewnętrznym opartą na zobiektywizowanych przesłankach i analizowaną przez odwołanie się do oceny sytuacji dokonanej przez przeciętnego, rozsądnie rozumującego obserwatora procesu. Sama potencjalna możliwość braku bezstronności sędziego jest niewystarczająca do uwzględnienia wniosku o jego wyłączenie^[16].

¹⁴ Szerzej Małgorzata Sekuła-Lelenc, „Wyłączenie sędziego w polskim procesie cywilnym na tle europejskich standardów prawa do sądu” *Studia Prawnicze KUL*, nr 1 (2020): 311.

¹⁵ Kaja Ptak, Jakub Kret, Andrzej Grabowski, Maciej Pach, „Nemo (est) iudex in causa sua”, [w:] *Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa Komentarz*, red. Monika Florczak-Wątor, Andrzej Grabowski (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2021), 1214.

¹⁶ Tak m.in. wyroki TK: z 27 stycznia 1999 r., K 1/98, OTK-A 1999, nr 1 poz. 3, oraz z 20 lipca 2004 r., SK 19/02, OTK-A 2004, Nr 7, poz. 67; uchwała SN z 26 kwietnia

Zgodnie z art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c. sędzia jest wyłączony z mocy samej ustawy w sprawach, w których jest stroną lub pozostaje z jedną ze stron w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy oddziałuje na jego prawa lub obowiązki. Źródłem wyłączenia sędziego są tylko takie relacje, w które zaangażowana jest strona zarówno w znaczeniu materialnoprawnym jak i w znaczeniu procesowym^[17]. Chodzi więc w tym wypadku o bezpośrednie oddziaływanie zapadłego wyroku na stosunek prawny istniejący pomiędzy sędzią a jedną ze stron, których sprawę miałby rozstrzygać^[18]. W doktrynie zwraca się uwagę na fakt, że przyjęcie wąskiego znaczenia „strony” dla art. 48 § 1 pkt 1 in principio k.p.c., przy szerszym jego rozumieniu w drugiej części tego przepisu odwołującej się do szczególnego stosunku prawnego pomiędzy sędzią a jedną ze stron, byłoby bezzasadne i należy przyjąć szersze rozumienie pojęcia „strony”. Wykładnia zwięzająca tego zwrotu mogłaby nie spełnić oczekiwań absolutnej bezstronności i obiektywizmu przy orzekaniu i nie usprawiedliwia jej istnienie drugiego rodzaju wyłączenia sędziego z mocy przepisu art. 49 k.p.c.^[19].

W orzecznictwie podkreśla się, że w art. 48 § 1 k.p.c. wskazane są przesądające o wyłączeniu z mocy prawa sędziego sytuacje, w których mogłoby dojść do konfliktu interesów, albowiem sędzia miałby orzekać w sprawie swojej własnej, swojej rodziny (w szerokim znaczeniu), swojego podopiecznego lub opiekuna albo w której reprezentował stronę jako pełnomocnik. Określenie strony w art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c. jest użyte w znaczeniu ścisłym, a więc obejmuje jedynie sytuacje, gdy sędzia jest powodem lub pozwany w procesie lub uczestnikiem w postępowaniu nieprocesowym oraz interwenientem ubocznym, zaś druga część tego przepisu obejmuje sytuacje, w których zachodzące między jedną ze stron a sędzią stosunki prawne powodują, że wynik sprawy może oddziaływać na jego majątkowe albo osobiste prawa lub obowiązki, np. z tytułu odpowiedzialności regresowej^[20]. Nie budzi wątpliwości, że gdy sędzia jest stroną sporu, który miałby osobiście „rozsądzić”, to powstawałoby przeświadczenie, że w sprawie nie zapadnie słuszny wyrok, co wyrażone zostało już w rzymskiej paremii

---

2007 r., I KZP 9/07, OSNKW 2007, Nr 5, poz. 39; wyroki SN: z 8 stycznia 2009 r., III KK 257/08, LEX nr 532400, oraz z 18 marca 2009 r., IV KK 380/08, LEX nr 491543; postanowienie SN z 14 września 2017 r., V CO 165/17, Legalis nr 1668447.

¹⁷ Witold Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie* (Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978), 135; Derlatka, „Wyłączenie sędziego”, 111.

¹⁸ Wyrok SN z dnia 20 stycznia 2009 r., II CSK 229/08, LEX nr 527196.

¹⁹ Derlatka, „Wyłączenie sędziego”, 112.

²⁰ Postanowienie SN z 26.04.2021 r., V CO 1/21, LEX nr 3208647.

nemo iudex in causa sua (nie można być sędzią we własnej sprawie). Oznacza to, że jeśli sędzia jest stroną (uczestnikiem) postępowania, to podlega wyłączeniu z mocy samego prawa od orzekania w sprawie^[21].

Podnosi się, że wąskie ujęcie rozumienia *nemo iudex in causa sua*, tj. pojęcia „własna sprawa” arbitra, oznacza, że jest to wyłącznie sprawa, w której występowałby w podwójnej roli procesowej: arbitra i strony (uczestnika) postępowania. Gdyby przyjąć tę interpretację, to zakaz *nemo iudex in causa sua* dotyczyłby tylko jednego z przypadków mieszczących się w zakresie oddziaływania instytucji wyłączenia sędziego. Należy wówczas precyzyjnie rozgraniczyć pozostałe sytuacje, gdy zachowanie lub właściwości sędziego mogą rodzić obawy dotyczące jego obiektywizmu, od przypadków pozostawiania przezeń stroną danej sprawy. Na gruncie polskich ustaw procesowych jako wyrażającą zasadę *nemo iudex in causa sua* należałoby traktować tylko jedną przesłankę wyłączenia z mocy ustawy (iudex inhabilis), wymienioną odpowiednio wart.48 §1 pkt 1 k.p.c., art.40 §1 pkt 1 k.p.k., art.24 §1 pkt 1 k.p.a., art.18 ust.1 pkt 1 p.p.s.a. i art.39 ust.1 pkt 3 uotptk^[22].

TSUE wypowiedział się, że gwarancje dostępu do niezawisłego i bezstronnego sądu ustanowionego uprzednio na mocy ustawy, a w szczególności gwarancje określające pojęcie, jak również skład tego sądu, stanowią podstawę prawa do rzetelnego procesu sądowego. Prawo to oznacza, że każdy sąd jest zobowiązany zbadać, czy ze względu na swój skład stanowi on taki właśnie sąd, jeżeli pojawia się w tym względzie poważna wątpliwość. Badanie to jest nieodzowne w kontekście zaufania, które sądy społeczeństwa demokratycznego muszą wzbudzać u jednostki. W tym sensie taka kontrola stanowi istotny wymóg formalny, którego należy bezwzględnie dochować i którego spełnienie należy sprawdzić z urzędu^[23].

W uchwale Izby Cywilnej, Karnej oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych z 23 stycznia 2020 r.^[24] wskazano, że brak bezstronności i niezawisłości sądu pierwszej instancji może stanowić w szeroko rozumianych sprawach karnych podstawę uznania, że utrzymanie orzeczenia tego sądu przez sąd odwoławczy byłoby rażąco niesprawiedliwe (art.440 k.p.k.). Okoliczność tę sąd odwoławczy ma obowiązek uwzględnić nawet bez inicjatywy stron

²¹ Amielińczyk, Zawrot, „Nemo iudex in causa sua”, 61 i n; Aleksandra Partyk, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. Olga Maria Piaskowska (LEX/el., 2021).

²² Ptak, Kret, Grabowski, Pach. „Nemo (est) iudex in causa sua”, 1216.

²³ Wyrok TSUE z 26.03.2020, C-542/18 RX-II, C-543/18 R X-II, Eric Simpson przeciwko Radzie Unii Europejskiej i HG przeciwko Komisji Europejskiej.

²⁴ BSA I-4110-1/20.

postępowania, działając w tym zakresie z urzędu. Z kolei naruszenie tego obowiązku może stanowić podstawę zaskarżenia prawomocnego orzeczenia sądu odwoławczego do Sądu Najwyższego w trybie kasacji.

Podkreśla się, że nie można nadto wskazać uniwersalnej normy pozwalającej na rozstrzygnięcie, czy dana sprawa jest uznawana za „własną” w stosunku do sędziego, zaś występujące czasem w tym kontekście wskazanie na relację „bycia w czymś zainteresowanym” nie może doprowadzić do satysfakcjonujących rezultatów^[25]. Jak zwraca się uwagę w literaturze, rozstrzygnięcie, czy dana sprawa jest dla sędziego „własna”, musi odbywać się a casu ad casum. Ponadto, o ile w procedurze cywilnej jako przesłankę wyłączenia sędziego wskazuje się wprost „bycie stroną”, a znaczenie pojęcia strony można wyinterpretować na podstawie przepisów k.p.c., o tyle w procedurze karnej przesłanką wyłączenia sędziego jest okoliczność, że sprawa dotyczy go bezpośrednio. Pojęcie to w większym stopniu niż pojęcie strony wymaga doprecyzowania w drodze interpretacji^[26].

W orzecznictwie w sposób wyważony został już wyrażony pogląd, że sędziowie są stronami wielu stosunków zobowiązaniowych, uczestniczą w życiu publicznym, społecznym i gospodarczym na takich samych zasadach, jak inni obywatele; korzystają z dostępnych na rynku towarów i usług, w tym produktów bankowych, zawierając umowy kredytowe o różnym charakterze podobnie, jak inni konsumenci. Przyjęcie zatem ogólnego założenia, że sam fakt zaciągnięcia przez sędziego zobowiązania na podstawie umowy o kredyt denominowany (waloryzowany) do CHF powoduje z definicji, że nie jest on bezstronny i obiektywny oraz zobowiązuje go do wyłączenia się „z góry” od rozpoznania każdej, podobnej do niniejszej, sprawy zawisłej między kredytobiorcą i bankiem, prowadzi do konsekwencji szkodliwych zarówno z punktu widzenia sprawności i wydolności wymiaru sprawiedliwości, jak i szeroko pojmowanego interesu publicznego. W każdym przypadku powstania wątpliwości co do bezstronności konkretnego sędziego, będącego stroną „frankowej” umowy kredytowej, kwestie te powinny być wyjaśniane przede wszystkim na wniosek strony^[27].

Reasumując, nie może budzić najmniejszej wątpliwości, że bezstronność sędziego jest wartością zapewniającą prawidłowość orzekania w kontekście prawa do sądu zagwarantowanego w Konstytucji i Konwencjach

²⁵ Maria Ossowska, *Motywy postępowania. Z zagadnień psychologii moralności* (Warszawa: Książka i Wiedza, 2002), 147.

²⁶ Ptak, Kret Grabowski, Pach. „Nemo (est) iudex in causa sua”, 1217.

²⁷ Wyrok SN z 10.04.2019 r., IV CSK 279/18, LEX nr 2643278.

Międzynarodowych. Bezstronność sędziego jest niezbywalną cechą władzy sądowniczej i jednocześnie jej przymiotem, wraz z utratą którego sędzia traci kwalifikacje do spełniania swoich funkcji. Bezstronny sędzia nie może orzekać w swojej sprawie i musi zachowywać neutralność nie tylko w stosunku do stron (uczestników) postępowania, lecz także do przedmiotu sprawy.

3 | Podstawy wyłączenia sędziego ze względu na stosunek prawny z jedną ze stron i wpływ na prawa lub obowiązki sędziego

Znacznie większe trudności interpretacyjne budzić może sformułowanie „pozostaje z jedną ze stron w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy oddziałuje na jego prawa lub obowiązki”, co stanowi samodzielną przesłankę wyłączenia sędziego^[28], tj. przesłanki, zgodnie z którą podstawa wyłączenia sędziego określona w art. 48 § 1 pkt 1 in fine k.p.c. znajduje zastosowanie przy kumulatywnym wystąpieniu dwóch przesłanek, tj. gdy zaistnieje stosunek prawny między sędzią a jedną ze stron oraz rozstrzygnięcie zapadłe w sprawie wywrze wpływ na prawa lub obowiązki sędziego wynikające z treści tego stosunku. W orzecznictwie wskazuje się, że określenie strony w art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c. jest użyte w znaczeniu ścisłym, a więc obejmuje jedynie sytuacje, gdy sędzia jest powodem lub pozwany w procesie lub uczestnikiem w postępowaniu nieprocesowym oraz interwenientem ubocznym, zaś druga część tego punktu obejmuje wszystkie sytuacje, w których zachodzące między jedną ze stron a sędzią stosunki prawne powodują, że wynik sprawy może oddziaływać na jego majątkowe albo osobiste prawa lub obowiązki, np. z tytułu odpowiedzialności regresowej^[29].

Istotne znaczenie ma fakt, w jaki sposób – bezpośredni czy pośredni – wynik sprawy powinien oddziaływać na prawa lub obowiązki sędziego wypływające ze stosunku prawnego istniejącego między sędzią a stroną. Sposób oddziaływania na sferę praw i obowiązków sędziego powinien

²⁸ Joanna Derlatka, Wyłączenie sędziego z mocy art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c. Polski Proces Cywilny nr 3 (2012), 475.

²⁹ Postanowienie SN z 10.01.1997 r., I CO 42/96, LEX nr 1228371.

prowadzić do powstania związku przyczynowego pomiędzy wynikiem sprawy a ukształtowaniem sytuacji prawnej sędziego^[30].

W literaturze i orzecznictwie można wskazać na wąskie i szerokie rozumienie oddziaływania na prawa i obowiązki sędziego. Przyjmując rozumienie wąskie, bezpośrednio podkreśla się, że związek przyczynowy musi wykazywać cechy bezpośredniości oraz kauzalności. Andrzej Zieliński, Tadeusz Żyznowski, Sławomir Dalka wskazali, iż rozstrzygnięcie sprawy będzie oddziaływało na położenie prawne sędziego, gdy orzeczenie zapadłe w sprawie dotyczy w sposób bezpośredni tychże praw i obowiązków^[31]. Marcin Uliasz podkreślił, że samo istnienie stosunku prawnego między sędzią a jedną ze stron nie stanowi jeszcze podstawy wyłączenia, chyba że wynik postępowania wywiera bezpośredni skutek w ramach tego stosunku prawnego^[32]. Jacek Gudowski zwraca uwagę, że chodzi o wyłączenie sędziego ze względu na jego bezpośrednie zainteresowanie w sprawie lub ze względu na stosunki łączące go z osobami w tej sprawie zainteresowanymi; charakter sprawy – jej przedmiot i podłoże faktyczne – nie ma w tym wypadku żadnego znaczenia^[33]. W orzecznictwie wskazuje się, że nie ma znaczenia związek jedynie pośredni, abstrakcyjny, dalszy lub czysto hipotetyczny^[34]. Sędzia jest wyłączony z mocy ustawy na podstawie art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c. między innym w sprawie, w której z jedną ze stron pozostaje w takim stosunku prawnym, że jej wynik oddziałuje na jego prawa i obowiązki. Chodzi o bezpośrednie oddziaływanie zapadłego wyroku na stosunek prawny istniejący pomiędzy sędzią, a jedną ze stron, których sprawę miałyby rozstrzygać, tj. wynik sprawy nie powinien mieć wpływu na jego prawa bądź obowiązki. Fakt, że sędzia jest współwłaścicielem innej nieruchomości, na której znajdują się urządzenia pozwanej

³⁰ Derlatka, „Wyłączenie sędziego”, 118.

³¹ Andrzej Zieliński, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. Andrzej Zieliński (Warszawa: C.H. Beck, 2009), Legalis; Tadeusz Żyznowski, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–366*, red. Tadeusz Wiśniewski (Warszawa: Wolters Kluwer, 2021), LEX/el; Sławomir Dalka, Krzysztof Kołakowski w: *Kodeks postępowania cywilnego*, 228; Derlatka, „Wyłączenie sędziego”, 118.

³² Marcin Uliasz, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz* (Warszawa: C.H. Beck 2009), 75.

³³ Jacek Gudowski, Maria Jędrzejewska, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Postępowanie rozpoznawcze*, red. Tadeusz Erciński (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), LEX/el.

³⁴ Postanowienie SN z dnia 14 stycznia 1998 r., I KKN 405/97, Legalis; uchwała SN z dnia 21 listopada 2006 r., III CZP 76/06, OSNC 2007, nr 7–8, poz. 100.

o nieuregulowanym stanie prawnym oraz że istnieje pozasądowy spór, co do wysokości roszczeń pieniężnych tych współwłaścicieli w odniesieniu do spółki, nie oznacza, iż rozpoznawana sprawa wywrze wpływ na zakres jego praw i obowiązków dotyczących przecież innej nieruchomości^[35]. Natomiast fakt uprzedniego orzekania przez sędziego rozpoznającego sprawę cywilną w sprawie karnej przeciwko temu samemu podmiotowi uzasadnia wyłączenie z mocy ustawy^[36].

Nie mieści się jednak w tej kategorii np. roszczenie regresowe^[37], które zawiera jedynie pośredni interes sędziego w sprawach instytucji (np. spółdzielni mieszkaniowej), której sędzia jest członkiem. Tego rodzaju okoliczność nie jest podstawą wyłączenia sędziego z mocy art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c., może być natomiast podstawą wyłączenia na wniosek strony, na podstawie art. 49 k.p.c., w zależności od stopnia zainteresowania sędziego (jako członka danej instytucji) wynikiem procesu^[38].

Nadto, Sąd Najwyższy wypowiadał się w sprawach, w których stosunek prawny między sędzią (lub podmiotem podlegającym wyłączeniu na mocy odesłania zawartego w art. 54 k.p.c.) a jedną ze stron wynikał m.in.: ze stosunku pracy^[39], podkreślając, że nawet pozostawanie sędziego w stosunku pracy z jedną ze stron nie stanowi wystarczającej podstawy do wyłączenia z mocy ustawy^[40]. Co więcej, w uchwale dotyczącej wyłączenia biegłego na zasadzie analogii, Sąd Najwyższy podkreślił wąskie rozumienie strony i bezpośrednie oddziaływanie na prawa biegłego jako strony, wskazując, że biegły sądowy – członek spółdzielni mieszkaniowej – jest z mocy samej ustawy wyłączony w sprawie, w której ta spółdzielnia jest stroną tylko wtedy, gdy wynik sprawy może bezpośrednio oddziaływać na jego prawa lub obowiązki jako członka spółdzielni (art. 48 § 1 pkt 1 w związku z art. 281 k.p.c.)^[41]. W orzecznictwie Sądu Najwyższego wyjaśniono na przykład, że nie stanowi wystarczającej podstawy do wyłączenia z mocy ustawy orzekanie przez sędziego w sądzie, z którego działalnością wiąże

35 Wyrok SN z 20.01.2009 r., II CSK 229/08, LEX nr 527196.

36 Postanowienie SN z dnia 12 maja 2011 r., WD 7/11, OSNWSK 2011/1/966.

37 Postanowienie SN z 10.01.1997 r., I CO 42/96, LEX nr 1228371.

38 Aleksandra Partyk, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. Olga M. Piaskowska (Warszawa: Wolters Kluwer, 2021), LEX/el.

39 Wyrok SN z dnia 12 lipca 1991 r., II CR 657/90, LEX nr 30768; wyrok SN z dnia 15 czerwca 1999 r., II UKN 3/99, OSNAPiLS 2000, nr 17, poz. 664; uchwała SN z dnia 21 listopada 2006 r., III CZP 76/06, OSNC 2007, nr 7–8, poz. 100.

40 Wyrok SN z 15.06.1999 r., II UKN 3/99, LEX nr 40625.

41 Uchwała SN z 21.11.2006 r., III CZP 76/06, OSNC 2007, nr 7–8, poz. 100.

się dochodzone roszczenie^[42], oraz stwierdzono, że sędzia nie jest wyłączony z mocy samej ustawy na podstawie art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c. w sprawie z powództwa byłego pracownika upadłego podmiotu gospodarczego przeciwko syndykowi upadłości o przywrócenie do pracy z tego powodu, że jest równocześnie sędzią-komisarzem wyznaczonym w postępowaniu upadłościowym^[43]. Bez wątplenia chodzi w tych przykładach o związek pośredni między sędzią a stroną procesu albo jego brak.

Można przyjąć, że w sprawach z udziałem osoby prawnej jako strony stosunkiem uzasadniającym wyłączenie z mocy samej ustawy jest taki stosunek, który może wpłynąć na prawa członkowskie przysługujące biegłemu albo na jego prawa majątkowe, a więc np. w sprawie o unieważnienie statutu lub o zasądzenie odszkodowania od spółki, której biegły jest współnikiem, gdy wypłata tego odszkodowania ograniczy lub zniweczy prawo współników do zysku. Wynik sprawy będzie miał bezpośredni wpływ na prawa lub obowiązki biegłego także wtedy, gdy przez swe usytuowanie jest on w stosunku do strony współuprawnionym lub współzobowiązany, np. jako wierzyciel lub dłużnik solidarny, poręczyciel itp., bez względu na to, czy wyrok wydany w sprawie miałby powagę rzeczy osądzonej także w stosunku do niego^[44]. Natomiast biegły podlega wyłączeniu z ustawy, gdy jest pracownikiem strony, nie sposób bowiem pogodzić obowiązek dbania o dobro zakładu pracy oraz o jego mienie (art. 100 § 2 pkt 4 k.p.) z nakazem bezstronności^[45].

Należy także podkreślić wypowiedzi Sądu Najwyższego odnośnie do podobnego zagadnienia wyłączenia sędziego w sprawach z udziałem spółdzielni mieszkaniowej, której sędzia jest członkiem. Sąd Najwyższy wyjaśnił, że jeżeli interes sędziego w tych sprawach ma charakter pośredni, to ustawowa przesłanka wyłączenia nie występuje^[46]. Zasada ta potwierdza tezę, że biegły sądowy – członek spółdzielni mieszkaniowej będącej stroną, jest wyłączony z mocy samej ustawy tylko wtedy, gdy wynik sprawy może bezpośrednio oddziaływać na jego prawa lub obowiązki jako członka spółdzielni. Oczywiście, każdy wypadek wymaga indywidualnej oceny,

⁴² Wyrok z dnia 12 lipca 1991 r., II CR 657/90, „Biuletyn SN” 1991, nr 10.

⁴³ Uchwała z dnia 6 stycznia 1995 r., I PZP 53/94, OSNAPUS 1995, nr 11, poz. 129.

⁴⁴ Uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 1975 r., II CR 55/75, OSNC 1976/5/110.

⁴⁵ Odmiennie w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 czerwca 1999 r., II UKN 3/99, OSNAPUS 2000, nr 17, poz. 664.

⁴⁶ Postanowienia SN z dnia 14 stycznia 1998 r., I CKN 405/97, oraz z dnia 11 lutego 2000 r., I co 80/99, nie publ.

a stwierdzenie, że interes biegłego ma charakter pośredni nie wyklucza wyłączenia go, na wniosek strony, na podstawie art. 49 k.p.c.

Szerokie ujęcie oddziaływania pozwala przyjąć, że podstawa wyłączenia występuje w razie jakiegokolwiek oddziaływania przez wynik sprawy na prawa lub obowiązki sędziego. Skoro ustawa nie wymaga, aby było to oddziaływanie bezpośrednie, przyjęcie wykładni zwężającej przepisu art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c. jest bezpodstawne. Wskazuje się w szczególności, że wynik sprawy będzie oddziaływał na prawa albo obowiązki sędziego, jeżeli będzie mógł posłużyć jako prejudykat w kolejnej sprawie, tym razem wszczętej przeciwko sędziemu albo na jego rzecz^[47].

Jednocześnie wykładnia rozszerzająca przepisu art. 48 § 1 k.p.c. jest wykluczona^[48]. Ustawodawca jednoznacznie uznał, że sędzia jest wyłączony z uwagi na taki stosunek prawny, że wynik sprawy „oddziałuje” na jego prawa lub obowiązki. Wskazuje się, że dopiero wówczas, gdyby ustawodawca posłużył się zwrotem „mógłby oddziaływać”, dopuszczalne byłoby przyjęcie pośredniego oddziaływania przez wynik sprawy na prawa lub obowiązki sędziego^[49]. Tym samym również dopiero wówczas doszłoby do wyłączenia sędziego, gdy na skutek rozstrzygnięcia sprawy sędzia ten stałby się co najmniej potencjalnie uprawniony lub potencjalnie zobowiązany.

Podkreśla się w orzecznictwie, że trzeba mieć na uwadze specyfikę spraw frankowych, które wciąż nastroczają wiele wątpliwości interpretacyjnych. Z jednej strony sprawy dotyczące kredytów frankowych wciąż budzą wiele wątpliwości i kształtuje się jednolita praktyka sądowa, w konkretne wyroki zyskują walor argumentów w analogicznych sporach. Specyfika tych spraw wyraża się w tym, że umowy zawierane przez kredytobiorców z bankami wiążą się z podobnymi postanowieniami niemalże tworzące szablony i podobieństwo innych procesów na podstawie umowy kredytu frankowego indeksowanego lub denominowanego (zwłaszcza wobec tego samego banku). Może, ale nie musi budzić wątpliwości, czy sędzia, mający potencjalnie interes w sformułowaniu takich zarzutów w ewentualnym własnym procesie z bankiem, powinien jednocześnie przesądzać o ich zasadności na kanwie analogicznych stanów faktycznych. Przyjęcie założenia, że sam fakt

⁴⁷ Ireneusz Kunicki, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. I A, *Komentarz. Art. 1-42412*, red. Agnieszka Góra-Błaszczkowska (Warszawa: C.H. Beck, 2020), Legalis.

⁴⁸ Zieliński, „Komentarz do art. 48”, Legalis.

⁴⁹ Derlatka, „Wyłączenie sędziego”, 119.

zaciągnięcia przez sędziego zobowiązania na podstawie umowy o kredyt o różnym charakterze, w tym złotówkowym, powoduje, że z definicji nie jest on bezstronny i obiektywny oraz zobowiązuje go do wyłączenia się „z góry” od rozpoznania każdej sprawy zawisłej przed kredytobiorcami i bankiem prowadzi do konsekwencji sprzecznych z interesem publicznym i szkodliwych dla wymiaru sprawiedliwości^[50]. Sąd Apelacyjny uargumentował, że zaciągnięcie przez sędziego kredytu gotówkowego nie stanowi wystarczającego powodu dla twierdzenia, że sprawa przez niego rozpoznana dotknięta jest nieważnością postępowania z uwagi na niewłaściwe obsadzenie składu sądzącego, nawet przy uwzględnieniu zawartego w uzasadnieniu zakwestionowanego orzeczenia stwierdzenia „Główne roszczenie pozwu sprowadza się do żądania przekształcenia umów w kredyty »czysto« złotowe (bez waloryzacji do franka szwajcarskiego), a więc uwolnienia się kredytobiorców od ryzyka walutowego, z zachowaniem korzyści wynikających z niższego oprocentowania stosowanego przy kredytach waloryzowanych”^[51].

Reasumując, może powstać wątpliwość, czy wyrok wydany w tzw. sprawie frankowej przez sąd, w składzie którego zasiada osoba związana umową kredytu frankowego, będzie oddziaływał w sposób pośredni na byt umowy kredytu zawartej przez sędziego w ten sposób, że będzie wpisywał się w jedną z kształtujących się obecnie linii orzeczniczych, i będzie mógł zostać wykorzystany jako argument w ewentualnym procesie sędziego i w korzystny sposób kształtować jego sytuację majątkową. Jednakże według dominującego stanowiska konieczne jest bezpośrednie oddziaływanie na prawa sędziego, który zawarł z bankiem będącym stroną postępowania umowę o kredyt hipoteczny we frankach szwajcarskich, gdy podstawą żądania w rozpoznawanej sprawie jest ustalenie nieważności takiej umowy z bankiem.

4 | Wyłączenie sędziego na wniosek

Należy wskazać, iż stosownie do art. 49 § 1 k.p.c. sąd wyłącza sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju,

⁵⁰ Wyrok SA w Łodzi z dnia 9 marca 2020 r., I ACA 80/19, nie publ.

⁵¹ Ibidem.

że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Zatem strona wnosząca o wyłączenie sędziego powinna przytoczyć konkretne okoliczności, na podstawie których wyraża uzasadnioną obawę braku bezstronności sędziego. Mogą one dotyczyć stosunków pozasądowych, istniejących jeszcze przed wszczęciem postępowania sądowego, oraz okoliczności zaistniałych na poszczególnych etapach procesu czy też poszczególnych czynności procesowych^[52]. Instytucja wyłączenia nie tylko wzmacnia zasadę bezstronności i niezawisłości, ale również pozbawia sędziego prawa rozpoznania przydzielonej mu sprawy wydania w niej orzeczenia^[53]. Jednocześnie Sąd Najwyższy wypowiadał się już o ścisłym rozumieniu podstaw wyłączenia sędziego w uchwale 7 sędziów odpowiadając na pytanie, czy na podstawie przepisu art. 49 k.p.c. dopuszczalne jest sformułowanie przez stronę wniosku o wyłączenie sędziego z powołaniem się na zaistnienie okoliczności, które mogłyby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności, jeżeli sędzia objęty wnioskiem nie został wyznaczony do rozpoznania określonej sprawy. Uchwałą składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2019 r.^[54] przyjęto, że wniosek o wyłączenie sędziego niewyznaczonego do rozpoznania sprawy jest niedopuszczalny i podlega odrzuceniu bez składania przez sędziego oświadczenia, o jakim mowa w art. 52 § 2 K.p.c., przy czym sędzia objęty takim wnioskiem o wyłączenie może zasiadać w składzie sądu rozpoznającego ten wniosek. Dopuszczenie wniosków abstrakcyjnych prowadzić mogłoby do paraliżu wymiaru sprawiedliwości. Byłoby to nadużycie praw procesowych, które nie służy już celowi, jakim jest gwarancja rzetelnego procesu, lecz prowadzi do wypaczenia sensu tej ochrony i naruszenia praw innych stron postępowania^[55].

Wyłączenie sędziego na wniosek w obecnym stanie prawnym zostało uregulowane dość szeroko, obejmując sytuacje wiążące się z wątpliwością co do bezstronności sędziego i brakiem wyczerpania w przesłankach

⁵² Szerzej Rafał Reiwer, *Wyłączenie sędziego w procesie cywilnym. Komentarz* (Warszawa: C.H. Beck, 2016), Legalis; Mariusz Sorysz, „Rozpoznanie wniosku o wyłączenie sędziego” *Przegląd Sądowy*, nr 4 (2006): 78; Cezary Waldziński, „Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym – uwagi na tle art. 50 k.p.c.” *Przegląd Sądowy*, nr 11-12 (2018): 50 i n.

⁵³ Postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 21 kwietnia 2004 r., III CO 2/04, OSNC 2004, z. 12, poz. 207.

⁵⁴ I NOZP 1/19, OSN Izba Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych 2020, nr 1.

⁵⁵ Kunicki, „Komentarz do art. 49”, Legalis; postanowienie SN z dnia 8 grudnia 1999 r., III AO 54/99, *Monitor Prawniczy* 2000, nr 5; postanowienie SN z dnia 26 lipca 2017 r., III CZ 25/17, LEX nr 2338014.

pozwalających na wyłączenie sędziego z mocy ustawy. Utrwalone jest już stanowisko, że przyczyną wyłączenia sędziego nie może być – zarzucane mu – niewłaściwe prowadzenie postępowania, błędy w ocenie dowodów, uchybienia procesowe, wadliwość oceny prawnej sprawy itp. Zarzuty te podlegają rozpoznaniu w postępowaniu odwoławczym lub kasacyjnym^[56]. Wykładnia art. 49 k.p.c. prowadzi do wniosku, że okolicznością taką jest rodzaj emocjonalnego zaangażowania sędziego w odniesieniu do strony postępowania sądowego. Jako przykłady wskazuje się: przyjaźń, nienawiść, więź rodzinną, powiązania majątkowe i gospodarcze, jak również ujawnioną niechęć lub sympatię do strony albo faworyzowanie jednej ze stron kosztem drugiej^[57]. Jak stwierdził Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z dnia 6 maja 2010 r.^[58], hipotezie art. 49 k.p.c. odpowiada taka sytuacja, w której strona wykaże istnienie między nią, a sędzią, określonego stosunku emocjonalnego, który mógłby wywoływać wątpliwości co do bezstronności sędziego.

Jednakże w orzecznictwie wskazuje się, że wnoszący o wyłączenie sędziego powinien uprawdopodobnić wystąpienie takich okoliczności, które obiektywnie mogą rzutować na bezstronność i niezawisłość sędziowską. Niewystarczające jest prezentowanie subiektywnych odczuć wnioskodawcy, nieopartych na okolicznościach sprawy^[59]. Podobne argumenty podniesione zostały odnośnie do psychologicznego uzależnienia sędziów w procesie orzekania (wynikającego z powiązań koleżeńskich) od oczekiwań innego sędziego co do wyniku sprawy. Założenie to jest tak daleko idące, że mieści się jedynie w sferze przypuszczeń i sugestii, a nie racjonalnych przesłanek, które pozwalałyby na formułowanie – z punktu widzenia postronnego obserwatora – ob.aw o brak obiektywizmu sędziów. Wątpliwości co do bezstronnego orzekania przez sędziego uzasadniające jego wyłączenie nie mogą się opierać na argumentach o charakterze generalnym, zakładających jako pewnik, że układ stosunków interpersonalnych

⁵⁶ Tak m.in. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 26 marca 1936 r., C.II. 146/36, PS 1936, poz. 532; orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 1966 r., II PZ 15/66, RPEiS 1966 z. 4, s. 261; postanowienia Sądu Najwyższego: z dnia 21 sierpnia 1970 r., I PZ 41/70, LEX nr 6779; z dnia 8 marca 1972 r., I PZ 9/72, LEX nr 7068; z dnia 2 maja 1974 r., I CZ 48/74, LEX nr 7479; z dnia 28 sierpnia 1996 r., I PO 8/96, OSNAPIUS 1997 Nr 4, poz. 59 oraz z dnia 26 marca 1997 r., III AO 5/97, OSNAPIUS 1997 Nr 24, poz. 502.

⁵⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 22 lutego 2011 r., II UZ 45/10, Legalis nr 496781.

⁵⁸ II PK 344/09, Legalis nr 389778.

⁵⁹ Postanowienie SN z 14.09.2017 r., V CO 165/17, LEX nr 2360540.

między sędziami sam w sobie wpływa na ich bezstronność i obiektywizm^[60]. Sąd Najwyższy podkreśla, że wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym nie jest sprawą w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, a konstytucyjne prawo do rozpoznania sprawy przez niezależny, bezstronny i niezawisły Sąd nie obejmuje rozstrzygnięć abstrakcyjnych, które potencjalnie mogą wyznaczać sferę właściwego zachowania bliżej nieokreślonej liczby adresatów, choćby nawet rozstrzygnięcie dotyczyło zachowania podmiotu inicjującego postępowanie^[61]. Wniosek o wyłączenie sędziów nie może być abstrakcyjny, hipotetyczny lub w oczywisty sposób niezawierający konstrukcyjnych elementów – w tym nie może dotyczyć wyłączenia sędziego niewyznaczonego do rozpoznania sprawy^[62].

Z drugiej strony w niektórych orzeczeniach można znaleźć szerszą wykładnię odnośnie do rozumienia przesłanki wyłączenia sędziego z art. 49 § 1 k.p.c. Zgodnie z art. 49 § 1 k.p.c., niezależnie od przyczyn wymienionych w art. 48, sąd wyłącza sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. W instytucji wyłączenia sędziego chodzi o wyeliminowanie nie tylko wątpliwości stron, ale także wątpliwości samego sędziego co do obiektywnego rozstrzygnięcia sprawy. Znaczącą rolę przy wyłączeniu sędziego odgrywa także aspekt społecznego odbioru. Dążyć należy do usunięcia sytuacji, która w społecznym odbiorze mogłaby wywołać wątpliwości co do bezstronności sędziego^[63], zgodnie z którym celem instytucji wyłączenia sędziego jest zapewnienie sprawowania wymiaru sprawiedliwości w warunkach optymalnych, wyłączających jakiegokolwiek wątpliwości co do bezstronności sędziego, eliminujących sytuacje, które w społecznym odbiorze mogłyby wywołać wątpliwości co do bezstronności sędziego. Stąd wyłączenie sędziego staje się niezbędne, gdy strona ma chociażby subiektywną, ale uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego^[64]. W uzasadnieniu uchwały wskazano, że stanowisko opowiadające się za dopuszczalnością formułowania na gruncie art. 49 k.p.c. skutecznych wniosków o wyłączenie sędziów „potencjalnych”, a więc niewyznaczonych do rozpoznania danej sprawy, lecz orzekających

⁶⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 września 2015 r., III PO 7/15, LEX nr 1814915; postanowienie SN z 10.01.2017 r., III UO 3/16, LEX nr 2203503.

⁶¹ Postanowienie SN z dnia 30 kwietnia 2021 r., I NWW 1/21, LEX nr 3269803.

⁶² Postanowienie SN z dnia 3 marca 2021 r., I NO 148/20, LEX nr 3147789.

⁶³ Postanowienie SN z dnia 9 marca 2017 r., II UO 1/17, LEX nr 2271460.

⁶⁴ Uzasadnienie uchwały Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2019 r., I NOZP 1/19, OSNKN 2020/1/1.

w sądzie lub wydziale, w którym jest rozpoznawana sprawa, przeważa aktualnie wśród przedstawicieli doktryny postępowania cywilnego^[65].

Rodzi się zatem wątpliwość, czy w świetle przedstawionych linii orzeczniczych i argumentów z doktryny okolicznością mogącą wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.c. jest w fakt posiadania przez sędziego umowy kredytu frankowego w sytuacji, w której strona procesu dochodzi od banku zapłaty z tytułu udzielenia takiego kredytu, a okolicznością notoryjną jest fakt posługiwania się przez banki w skali całego kraju umowami o analogicznych założeniach, różniącymi się tylko poszczególnymi postanowieniami, oraz pomimo tego brak jest jednolitej praktyki orzeczniczej w sprawach frankowych.

Sąd Okręgowy w Warszawie wskazał, że w każdej sprawie ocena zarówno stanku faktycznego, jak i prawnego sprawy odbywa się w sposób zindywidualizowany. Samo zawarcie podobnej umowy, co do której ważności orzeka sędzia i to jeszcze z innym podmiotem, nie stanowi okoliczności wywołującej uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego. Odmienna ocena prowadziłaby bowiem do absurdalnych wniosków, takich jak konieczność wyłączenia każdego sędziego, który jest albo był stroną umowy konkretnego rodzaju z orzekania w sprawach, w których roszczenia mają swoją podstawę w takich umowach. To z kolei, w przypadku takich umów jak np. umowa leasingu czy najmu, znacznie utrudniałoby już orzekanie w tych sprawach. Jednak już w przypadku umów masowych, takich jak sprzedaży, praktycznie byłoby niemożliwe, ze względu na brak sędziów, którzy nie podlegaliby wyłączeniu. Tymczasem roszczenia z tych umów przy tym mają nierzadko wartość przedmiotu sporu wyższą nawet niż roszczenia z umów „frankowych”^[66]. W argumentach orzeczeń sądów powszechnych pojawia się stwierdzenie, że „[...] skoro sędzia nie wyklucza wytoczenia powództwa przeciwko bankowi to jest osobą, której zależy na linii orzeczniczej sądów powszechnych przychylniej dla kredytobiorców hipotecznych mających umowy waloryzowane do kursu franka szwajcarskiego [...]”^[67]. Niewystarczające jest prezentowanie subiektywnych

⁶⁵ Uzasadnienie uchwały Sądu Najwyższego z dnia 26 lipca 2019 r., I NOZP 1/19, OSNKN 2020/1/1.

⁶⁶ Postanowienie so w Warszawie z 8.07.2021 r., XXVIII C 3192/2021, LEX nr 3228113; postanowienie so w Warszawie z dnia 19 maja 2021 r., XXVIII C 2143/2021, LEX nr 3240530; postanowienie so w Warszawie z dnia 19 maja 2021 r., XXVIII C 15/2021, LEX nr 3240525.

⁶⁷ Postanowienie so w Warszawie z 22.12.2020 r., IV Co 232/20, LEX nr 3240384.

odczuć wnioskodawcy, nieopartych na okolicznościach sprawy. Ważki argument o potrzebie zachowania społecznego przekonania o bezstronności sędziego, w sprawie niniejszej został niewątpliwie nadużyty. Nie ma bowiem podstaw do sugerowania, że o wniosku o wyłączenie sędziów rozstrzygających sprawę pozwanego o rozwód nie mogą rozstrzygnąć sędziowie tego samego sądu tylko z tego powodu, że pracują w tej samej jednostce organizacyjnej^[68]. Zatem o możliwości wyłączenia sędziego od rozpoznania sprawy nie decyduje samo odczucie strony co do bezstronności sędziego, ale odczucie co do tych wątpliwości musi być uzasadnione w okolicznościach danej sprawy. Ciężar uprawdopodobnienia wystąpienia takich okoliczności spoczywa na stronie wnoszącej o wyłączenie sędziego^[69].

Podobne argumenty wskazane zostały w innym orzeczeniu Sądu Okręgowego w Warszawie poprzez podkreślenie, że okoliczność posiadania przez sędziego kredytu indeksowanego w innym banku niż bank będący stroną sporu nie stanowi realnego i istotnego zagrożenia bezstronności sędziego prowadzącej do jego wyłączenia w sprawie podobnego kredytu, zaciągniętego w innym banku, chyba, że istnieją szczególne okoliczności, które zagrażają bezstronności sędziego w danej sprawie. Argumentami za takim stanowiskiem jest to, że kredyt zaciągnięty przez sędziego referenta orzekającego w niniejszej sprawie nie ma żadnego związku z przedmiotem rozstrzyganego przez sędziego sporu. W związku z tym sędzia nie jest zainteresowany rozstrzygnięciem tego konkretnego sporu, a nadto sam fakt posiadania kredytu indeksowanego do waluty obcej przez sędziego uniemożliwia mu dokonanie obiektywnej oceny sporu, albowiem jest on zainteresowany konkretnym orzeczeniem w tej sprawie, które może mieć wpływ na jego obowiązki lub prawa wynikające z własnej, analogicznej umowy kredytu z tym samym Bankiem^[70]. Natomiast sędzia nie jest związany tożsamą umową kredytową jak poddana pod ocenę w niniejszej sprawie, dlatego orzeczenie zapadłe w niniejszej sprawie, nie mogłoby mieć wpływu na ocenę stosunku kredytowego, którego stroną jest sędzia, a tym samym nie mogłoby mieć przełożenia na jego sytuację osobistą czy majątkową. Jest to jedynie w sferze przypuszczeń i sugestii, a nie racjonalnych

⁶⁸ Postanowienie SN z 14.09.2017 r., V CO 165/17, LEX nr 2360540; postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 15 września 2015 r., III PO 7/15, z dnia 10 stycznia 2017 r., III UO 3/16, LEX nr 2203503.

⁶⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 stycznia 2017 r., III UO 3/16, LEX nr 2203503.

⁷⁰ Postanowienie so w Warszawie z 22.12.2020 r., IV Co 232/20, LEX nr 3240384.

przesłanek, które pozwalałyby na formułowanie – z punktu widzenia postronnego obserwatora – obaw o brak obiektywizmu sędziego^[71].

Ocena podstaw wyłączenia należy do sądu rozstrzygającego o zasadności żądania, natomiast formułująca to żądanie osoba powinna przywołać okoliczności, które, w jej przekonaniu, mogłyby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie. Niesprecyzowanie przyczyn, które mogłyby być poddane ocenie z perspektywy spełnienia przesłanek zastosowania art. 49 § 1 k.p.c., przemawiało za odmową wyłączenia sędziów od rozpoznania sprawy^[72].

Reasumując: w przypadku składania wniosku o wyłączenie sędziego musi to być instrument uzasadniony, konieczny dla zapewnienia prawidłowości orzekania. Wątpliwość co do bezstronności sędziego musi istnieć obiektywnie i poddawać się zewnętrznej weryfikacji oraz ocenie, a nie być tylko subiektywnym przekonaniem określonej osoby.

5 | Wnioski

W świetle przedstawionych twierdzeń i argumentów nie budzi wątpliwości, że instytucja wyłączenia sędziego jest ważnym instrumentem gwarantującym rzetelny przebieg procesu sądowego oraz zapewniającym rzeczywistą bezstronność i niezawisłość sędziego, jak również niezależność sądownictwa (wymiaru sprawiedliwości). Wyłączenie sędziego od rozpoznania konkretnej sprawy zostało ustanowione zarówno w interesie stron, jak i samego sędziego, którego mogą dotyczyć wątpliwości strony co do jego bezstronności, a także w interesie wymiaru sprawiedliwości. Jej fundamentalne znaczenie w porządku demokratycznego państwa prawa jest bezsprzeczne, jednak ustawodawca w kreowaniu tej instytucji musi respektować również inne wartości. W kodeksie postępowania cywilnego ustawodawca określił katalog sytuacji, w których sędzia jest wyłączony od udziału w sprawie, niezależnie od oceny w konkretnym postępowaniu, niezależnie od tego czy to, że on jest w jakimś określonym układzie faktycznym spowodowałoby powstanie uzasadnionego podejrzenia nierzetelności w jego orzekaniu. Nie

⁷¹ Postanowienie Sądu Najwyższego z 15 września 2015 r., III PO 7/15, LEX nr 1814915.

⁷² Postanowienie SN z dnia 12 października 2020 r., III CO 49/20, LEX nr 3077020.

może rozstrzygać m.in. spraw, w których uczestniczą jego najbliżsi, nie może rozstrzygać sprawy, w której poprzednio orzekał i którą mu uchylono do ponownego rozpoznania. W świetle wskazanych regulacji instytucji wyłączenia sędziego w postępowaniu cywilnym, gwarantującej obiektywizm procesowy, uwzględniając wysokie standardy moralne wyznaczone dla sędziego, należy podkreślić, że istotne jest zapewnienie racjonalnego rozumienia bezwzględnych podstaw jego wyłączenia. Dodatkowo bezstronność proceduralną uzupełnia otwarty charakter art. 49 k.p.c.

Gdyby przyjąć, że podstawę wyłączenia sędziego mogłaby stanowić podstawa uregulowana w art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c., sam fakt posiadania kredytu przez sędziego powodowałby automatyczne jego wyłączenie bez względu na charakter roszczenia, gdyż jest to przesłanka ustawowa. Mogłoby to prowadzić do absurdu, gdyż sędzia posiadający samochód w kredycie nie mógłby orzekać w sprawach kredytów na dom zabezpieczony hipoteką^[73]. Wskazując w tym zakresie na praktykę, można przytoczyć wypowiedzi, że „prawnicy bankowi szacują, iż ok. 25–30 proc. sędziów rozpatrujących pozwy frankowe spłaca kredyt walutowy. „Wnioskujemy o wyłączenie sędziego tylko wtedy, gdy ma on kredyt w naszym banku”^[74].

Strony mogą złożyć wniosek o wyłączenie sędziego na podstawie art. 49 k.p.c. np. w sytuacji, gdy mają informacje, że sędzia ma kredyt frankowy i uważają, że to wpłynie na jego bezstronność, ale także sam sędzia kierując się poczuciem sprawiedliwości i sumieniem może złożyć wniosek o wyłączenie. Zgodnie z art. 49 k.p.c. wniosek o wyłączenie sędziego może zostać złożony ze względu na każdą okoliczność, która mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego, gdyż strony zostały wyposażone w podstawę normatywną służącą uzasadnionemu kwestionowaniu zdolności sędziego do pełnienia funkcji jurysdykcyjnych w danej sprawie nie przez rozszerzenie zakresu interpretacyjnego art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c., a właśnie przez złożenie wniosku na podstawie art. 49 k.p.c.

W orzecznictwie wskazuje się, że mogą zaistnieć obawy, że uczestnicząc w kształtowaniu kierunku orzecznictwa sędzia Sądu Najwyższego byłby postrzegany jako kierujący się innymi względami niż wyłącznie merytoryczne, skoro kierunek ten może wpływać na zasadność jego roszczeń

⁷³ <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1116627,sedzia-z-kredytem-we-frankach-nie-jest-bezstronny.html>.

⁷⁴ <https://forsal.pl/finanse/aktualnosci/artykuly/8238121,sedziowie-frankowicze-nie-powinni-orzekac-w-sprawach-frankowych-badanie.html>; <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/procesy-o-kredyty-we-frankach-czy-sedziowie-frankowicze-powinni-orzekac/c15lody>.

wobec banku, wynikających z zawarcia analogicznej umowy, a tym samym na osobisty interes sędziego, zaś rozstrzygająca jest możliwość jej powstania i obiektywnie niepodważalny charakter. Wzgląd na pozycję ustrojową i rolę Sądu Najwyższego sprawia, że wystarczająca do powstania okoliczności powodującej uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego jest w tej sytuacji możliwość dochodzenia przez sędziego analogicznych lub podobnych roszczeń, mimo że sędzia jak dotychczas z nimi nie wystąpił ani nie deklaruje woli ich dochodzenia, lecz nie neguje takiej ewentualności^[75]. W uchwale z 13 maja 2022 r. Sąd Najwyższy przyjął, że sędzia, który zawarł z bankiem będącym stroną postępowania umowę kredytu hipotecznego denominowanego lub indeksowanego we frankach szwajcarskich, nie jest z tej przyczyny wyłączony z mocy ustawy w sprawie, której przedmiotem są roszczenia związane z taką umową zawartą przez ten bank z innym podmiotem (art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c.)^[76]. Podstawę wyłączenia sędziego na podstawie art. 49 k.p.c. może stanowić okoliczność, że sędzia ten zawarł z bankiem będącym stroną postępowania umowę o kredyt hipoteczny we frankach szwajcarskich (indeksowany bądź denominowany), a podstawą żądania strony postępowania jest ustalenie nieważności takiej umowy z bankiem. Wskazano również, że możliwe jest, że sędzia uczestnicząc w kształtowaniu kierunku orzecznictwa, sędzia SN byłby postrzegany jako kierujący się innymi względami niż wyłącznie merytoryczne, skoro kierunek ten może wpływać na zasadność jego roszczeń wobec banku, wynikających z zawarcia analogicznej umowy, a tym samym na osobisty interes sędziego^[77]. Sytuacja, w której sędzia jako strona stosunków prawnych, wynikających z uczestnictwa w życiu społecznym lub gospodarczym, znajduje się w tożsamej lub podobnej sytuacji prawnej do strony postępowania (np. jako konsument, nabywca towaru lub usługi, wynajmujący, ubezpieczony, pracownik, kredytobiorca, rodzic lub małżonek), nie uzasadnia zazwyczaj wątpliwości co do jego bezstronności. Od sędziego można bowiem i należy wymagać, aby podejmując decyzję potrafił zachować obiektywizm i neutralną postawę niezależnie od przynależności do określonej grupy społecznej (religijnej, państwowej, zawodowej itp.), w tym uwikłania w relacje prawne określonego typu^[78].

⁷⁵ Postanowienie SN z 13 maja 2022 r., II CSKP 288/22, Legalis.

⁷⁶ Uchwała SN z 13.05.2022 r., III CZP 83/22, OSNC 2023, nr 1, poz. 5.

⁷⁷ Aneta Łazarska, Tomasz Szanciło, „Komentarz do art. 83”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1, *Komentarz. Art. 1-45816*, red. Tomasz Szanciło (Warszawa: C.H. Beck, 2023), Legalis.

⁷⁸ Wyrok SN z 9 września 2022 r., II CSKP 794/22, Legalis.

Bibliografia

- Amielańczyk Krzysztof, Jarosław Zawrot, „Nemo iudex in causa sua. Wyłączenie sędziego w polskim postępowaniu cywilnym” *Gdańskie Studia Prawnicze*, nr 2 (2011): 61–77.
- Broniewicz Witold, *Postępowanie cywilne w zarysie*. Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.
- Dalka Stanisław, „Możliwość wyłączenia sędziego w sprawie cywilnej jako gwarancja obiektywizmu i bezstronności sądu powszechnego”, [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. Andrzej Marciniak. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1998.
- Derlatka Joanna, „Przedmowa i założenia metodologiczne”, [w:] *Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Derlatka Joanna, „Zaskarżalność postanowień w przedmiocie wyłączenia sędziego w procesie cywilnym (cz. 2)” *Palestra*, nr 1–2 (2012): 39–48.
- Derlatka Joanna, „Zaskarżalność postanowień w przedmiocie wyłączenia sędziego w procesie cywilnym (cz. 1)” *Palestra*, nr 11–12 (2011): 7–75.
- Derlatka Joanna, „Wyłączenie sędziego z mocy art. 48 § 1 pkt 1 k.p.c.”, *Polski Proces Cywilny* nr 3 (2012): 473–490.
- Gęsiak Jacek, „Wyłączenie sędziego – wybrane zagadnienia”, [w:] *Podmioty w postępowaniu cywilnym*, red. Krystian Markiewicz, Andrzej Torbus. Strony. Warszawa: C.H. Beck, 2018.
- Goldberger Stanisław, „Wyłączenie sędziego na wniosek strony według k.p.c.” *Nowa Palestra*, nr 1–2 (1939): strony.
- Gudowski Jacek, „Iudex impurus. Wyłączenie z mocy samej ustawy sędziego objętego zarzutem wadliwego powołania lub przejścia na wyższe stanowisko sędziowskie” *Przeгляд Sądowy*, nr 5 (2022): 9–26.
- Kmieciak Zbigniew R., „Wyłączenie sędziego. Uwagi prawnoporównawcze” *Prokuratura i Prawo*, nr 7 (2023): 137–169.
- Kotas-Turoboyska Sławomira, „Zasada bezstronności sędziego w procesie cywilnym”, [w:] *Nowelizacja postępowania cywilnego. Wpływ zmian na praktykę sądową*, red. Marcin Białecki, Sławomira Kotas-Turoboyska, Filip Manikowski, Elżbieta Szczepanowska. Strony. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.
- Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1 A, *Komentarz. Art. 1-42412*, red. A. Góra-Błaszczkowska. Warszawa: Legalis, 2020.
- Ossowska Maria, *Motywy postępowania. Z zagadnień psychologii moralności*, wyd. 3, Warszawa: Książka i Wiedza, 2002.

- Partyk Aleksandra, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. Olga Maria Piaskowska. Strony. Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.
- Ptak Kaja, Jakub Kret, Andrzej Grabowski, Maciej Pach, „Nemo (est) iudex in causa sua”, [w:] *Argumenty i rozumowania prawnicze w konstytucyjnym państwie prawa* Komentarz, red. Monika Florczak-Wątor, Andrzej Grabowski. Strony. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2021.
- Reiwer Rafał, *Wyłączenie sędziego w procesie cywilnym. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck, 2016.
- Reiwer Rafał, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. red. Andrzej Olaś, wyd. 2. Warszawa: C.H. Beck, 2023.
- Sekuła-Lelena Małgorzata, „Wyłączenie sędziego w polskim procesie cywilnym na tle europejskich standardów prawa do sądu” *Studia Prawnicze KUL*, nr 1 (2020): 311-344. <https://orcid.org/0000-0001-5015-9018>.
- Sorysz Mariusz, „Rozpoznanie wniosku o wyłączenie sędziego” *Przegląd Sądowy*, nr 4 (2006): 78-83.
- Tobor Zygmunt, Tomasz Pietrzykowski, „Bezstronność jako pojęcie prawne”, [w:] *Prawo a wartości. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Nowackiego*, red. Iwona Bogucka, Zbigniew Tobor. Storny. Kraków: Zakamycze, 2003.
- Uliasz Marcin, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck 2009.
- Waldziński Cezary, „Wyłączenie sędziego w postępowaniu cywilnym - uwagi na tle art. 50 k.p.c.” *Przegląd Sądowy*, nr 11-12 (2018): 50-56.
- Zembrzuski Tadeusz, „Przeciwdziałanie nadużyciom w korzystaniu z instytucji wyłączenia sędziego w postępowaniu cywilnym” *Przegląd Sądowy*, nr 2 (2006): 43-60.
- Zieliński Andrzej, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, wyd. 4, red. Andrzej Zieliński. Strony. Warszawa: C.H. Beck 2009.
- Żyżnowski Tadeusz, „Komentarz do art. 48”, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1-366*, red. Tadeusz Wiśniewski. Strony. Warszawa: Wolters Kluwer 2021.

